

Концептуальні підходи до структурування-екологічної відповідальності особистості.

Постановка проблеми. Останнім часом в психологічній літературі частіше зустрічається поняття "базові" властивості особистості, які є "інтегрованим виявом різноманітних рис характеру, здатностей, спрямованості особистості в цілому", в тому числі включено і відповідальність [1,с.46].

В зв'язку з цим представляє інтерес концепція "найбільш загальних підстав індивідуальності людини", в межах якої здійснено спроби розробити критерії основних властивостей особистості на базі інтегральних змінних: активності, спрямованості, саморегуляції. Основні положення цієї концепції обґрунтовано в працях В.Небиліна й розвинуті в наступних працях Е.Голубевої, А.Крупнова. На думку А.Крупнова, для розкриття психологічної природи і механізмів функціонування базових властивостей особистості необхідний системний, комплексний підхід. Як шлях реалізації такого підходу, автор розробив положення про багатомірну функціональну організацію актів поведінки і властивостей особистості, які виступають як провідні одиниці аналізу індивідуальності. Кожна з конкретних властивостей особистості охоплює такі основні компоненти: інформаційно-пізнавальний, емоційно-оцінний, мотиваційно-смісловий, регулятивно-вольовий, операціонально-динамічний, продуктивно-результативний. В свою чергу, кожний компонент тієї чи іншої властивості має свої якісні характеристики й критерії кількісної оцінки [2, с.31-38].

Аналіз наукових досліджень. В педагогічних працях (С.Деребо, В.Ясвін, В.Дем"яненко та ін.) відповідальність розглядається як "ведуча", "основоположна", "стрижнева", "інтегральна", властивість особистості, в якій відображається її соціальна спрямованість [3; 4]. Більшість авторів виділяє в структурі відповідальності ідейно-моральний, емоційно-вольовий, діяльнісно-практичний компоненти. До суттєвих компонентів, елементів, що визначають

процес формування відповідальності, вони відносять: соціально-цільовий, інтелектуальний, дієво-вольовий, емоційно-комунікативний, оціночний.

Отже, в працях філософів, психологів, педагогів, які досліджували проблему відповідальності, неодноразово робилися спроби її структурування. В межах вивчення структури екологічної відповідальності зроблено лише перші кроки. В дослідженні Є.Карпенко проводиться аналіз структури екологічної відповідальності: а) статистичний, констатуючий її склад (об'єкти, суб'єкти, інстанція); б) динамічної, відбиваючої екологічної відповідальності як процес, як взаємопроникнення об'єктивних і суб'єктивних засад відповідальної екологічної діяльності". Як визначальний системоформуючий компонент позначено об'єкт - екологічні відносини й екологічна діяльність, відповідно. Головним об'єктом регуляції виступають відносини, що виникають в процесі екологічної діяльності[2, с.34].

Виклад основного матеріалу. В межах педагогічного дослідження проблем формування соціально-екологічної відповідальності школярів найбільш доцільно розглядати структуру екологічної відповідальності особистості.

Структура екологічної відповідальності особистості, на нашу думку, охоплює наступні компоненти: інтелектуально-пізнавальний, ціннісно-орієнтаційний, діяльнісно-практичний, аналітико-прогностичний.

Інтелектуально-пізнавальний компонент характеризує рівень знань особистості про природу, розуміння перспектив розвитку взаємовідносин суспільства і природи; дає уявлення про рівень екологічного мислення особистості.

Ціннісно-орієнтаційний компонент, як серцевина екологічної відповідальності, об'єднує суб'єктивно-значимі цінності, орієнтації, установки і переконання, тобто характеризує мотиваційно-споживчу сферу особистості, а також ступінь усвідомлення особистістю внутрішньої самооцінки природи, стурбованість станом навколишнього середовища, розуміння людиною цінності своєї правильної поведінки в природі, і, відповідно, бажання допомогти ділом, необхідність особистісної участі у

рішенні екологічних проблем; мотивацію участі (неучасті) особистості у екологічній діяльності.

Діяльнісно-практичний компонент висвітлює участь особистості в діяльності у сфері взаємодій суспільства і природи відображає спрямованість цієї діяльності з точки зору її відповідності комплексу суспільних вимог, висунутих до цієї поведінки та до цієї діяльності в сучасних умовах.

Аналітико-прогностичний компонент має двоякий характер: його можна розглядати одночасно як невід'ємний елемент ціннісно-орієнтаційного компоненту і як "вертикальний", "наскрізний" перетин, що наявний в усіх виділених компонентах екологічної відповідальності особистості, адже він відбиває можливості передбачення наслідків близьких і віддалених; негативних і позитивних) розпочатих дій як для самої людини.

Цей розподіл має досить умовний характер, бо в реальності екологічна відповідальність являє собою цілісне утворення. Її структурні компоненти діалектично взаємопов'язані між собою, утворюючи єдине ціле. Більш глибоке розуміння ролі природи в житті людини і суспільства обумовлює формування і розвиток у юнаків і дівчат усвідомлених еколог-пізнавальних інтересів, адже з потоку інформації, яка надходить до старшокласників, сприймається не все підряд, а головним чином те, що відповідає їх інтересам.

Стан навколишнього середовища відбивається у свідомості людини не тільки у формі знань, але й викликає певний емоційний відгук, який передає ставлення до того, що діється: стурбованість, неспокій, тривога або відсутність їх. В даному випадку мається на увазі не стихійний емоційний сплеск, випадкові почуття, а глибоке розуміння, емоційний відгук, що базується на наукових екологічних знаннях.

Екологічні звання в сукупності з емоційними переживаннями сприяють становленню екологічних переконань, які наділяються роллю "стрижневого" елементу в структурі ціннісно-орієнтаційного компоненту соціально-екологічної відповідальності.

А.Захлебний, І.Зверев, Є. Кудрявцева та ін. визначають екологічні переконання як суб'єктивне відношення людини до природи, яке розкривається

в знаннях про її значення для людини, про організованість та еволюцію природи, і включення в ті аспекти свідомості, котрі пов'язані з розумінням ідей раціонального природокористування.

Розглядаючи екологічні переконання і погляди як сформовану педагогічну освіту світоглядного характеру, Є.Кудрявцева й співавтори розкривають їх психологічну природу, яка, на думку дослідників, включає три компоненти:

- інтелектуальний (екологічні знання, і інші актуальні вміння світоглядного характеру, володіння прийомами причинного мислення);
- особистісний (мотивація, відношення до оцінки, впевненість у подоланні екологічної небезпеки, необхідності охорони природи);
- внутрішня готовність (бажання, наміри, бажання реалізувати свої позиції у вчинках, діяльності по охороні природного середовища).

Вказані компоненти являють собою цілісність, "органічну єдність" у сформованих екологічних переконаннях. Екологічні переконання, поряд з усіма іншими переконаннями (філософськими, естетичними і політичними та ін.), охоплюють моральний аспект, який базується на розумінні того, що природа належить не лише сьогodнішнім, але й майбутнім поколінням.

Важливими, елементом ціннісно-орієнтаційного компоненту є оцінка. В логічному ланцюжку "пізнання - оцінка - діяльність" сполучною ланкою між знанням людини і її практичною діяльністю виступає оцінка, вона служить відображенням позиції людини.

В структурі ціннісно-орієнтаційного компоненту велика роль належить мотивації участі — не участі особистості в екологічній діяльності. Спектр мотивів досить широкий: від суспільно-значимих, що обумовлюють залучення людей у практичне розв'язання проблем охорони та оздоровлення навколишнього середовища, до вузько-особистісних, які відображають відчуження від цієї діяльності.

Екологічна діяльність (екодіяльність) виступає як основа і умова формування екологічної відповідальності і як компонент її структури.

У соціально-філософській літературі існують різноманітні визначення

екологічної діяльності, найширше, з нашої точки зору, належить Є.Карпенко. Екологічна діяльність характеризується автором як "інтегративне" поняття для визначення специфічних екологічних аспектів різноманітних видів діяльності, так чи інакше спрямованих на оптимізацію взаємодії суспільства і природи" [5, с.10]. Саме практична діяльність "дає ключ" до розуміння процесу відповідального ставлення до природи.

У педагогічних дослідженнях, що розглядають окремі аспекти екологічної відповідальності школярів практична діяльність - це найважливіша умова оволодіння і накопичення соціально значимого особистого досвіду, дій та поведінки. Фактор, який визначає спрямованість та стійкість позицій школяра у його ставленні до навколишнього природного середовища, результат, що виступає як показник досягнення мети і адекватності підібраних засобів оволодіння знаннями та вміннями, так і висхідний початок для висунання нової мети послідовності нових дій [6,7 с.46-50].

У працях вітчизняних психологів (Б.Ананьєва, В.Данилова, А.Леонтьєва, А.Петровського, Д.Ельконіна та ін.) обґрунтована психологічна концепція формуючого впливу діяльності на властивості особистості, основоположна теза якої заключається в тому, що всі феномени свідомості, як і особистість загалом, формуються і проявляються в діяльності. У педагогічних працях (І.Зверєва, Т.Суравегіна та ін.) розглянуто специфіку основних видів діяльності (гри, навчання, праці), пов'язаних із пізнанням та поліпшенням навколишнього середовища. Серед зазначених видів діяльності провідна роль (за цільовою установкою та об'ємом витрати часу) надається трудовій діяльності.

На нашу думку, когнітивна, мотиваційна, поведінкова сфери-екологічної відповідальності є основою для виділення низки функцій, до числа яких належать: гносеологічна, аксиологічна, регулятивна.

Гносеологічна функція спрямована на засвоєння екологічних знань, а також концепції сучасного екологічного мислення, що базується на принципі єдності пізнавальної і практичної діяльності, яка розкриває співвідношення теоретичних узагальнень і висновків та процесів, що відбуваються в реальному житті.

З гносеологічною функцією тісно пов'язана аксиологічна функція, суть якої заключається не тільки у засвоєнні знань, норм, вимог, тобто суспільних установок, а й у виробленні суб'єктивного відношення особистості, до світу природи, формуванні екологічних цінностей та орієнтацій, спрямованих на активну участь в екологічній діяльності.

Особливе значення належить регулятивній функції соціально-екологічної відповідальності, тому що сучасні юнаки і дівчата повинні на основі отриманих знань і у відповідності із суспільно-вагомими вимогами і нормами обрати усвідомлено і добровільно такі форми поведінки, які б не суперечили суспільним інтересам і установкам, сприяли оптимізації взаємодії суспільства і природи.

Екологічна відповідальність - складне і багатовимірне явище, внаслідок чого у сучасній науковій літературі існують неоднозначні тлумачення його суті.

Сутність екологічної діяльності відображає соціальну освіту особистості, що ґрунтується на екологічних знаннях, стурбованості станом навколишнього середовища, усвідомлені особистістю самооцінки природи й необхідності органічно "влитися" в природний світ на основі вільного вибору, що виявляється в узгодженні особистих інтересів із суспільними, дотриманні соціальних норм, комплексу вимог та установок в контексті "суспільство - природа", яке виявляється в особистій діяльності по охороні і оздоровленню навколишнього середовища.

Екологічна відповідальність старшокласника - це характеристика рівня розвитку суб'єкта відповідальності, міра реалізації його суттєвих сил в контексті "суспільство - природа".

Стан навколишнього середовища, що викликає стурбованість і невпевненість у близькому майбутньому, підводить людство до розуміння того, що для виживання потрібні розробка і здійснення нової екологічно орієнтованої стратегії, яка повинна виходити із необхідності збереження і підтримки динамічної природної рівноваги, передбачення не лише найближчих, а й подальших наслідків тих змін, які суспільство викликає у природі. А це має на увазі сформованість екологічної відповідальності у різних

суб'єктів.

Серед різноманітних видів екологічної відповідальності особливе місце займає еколого-моральна відповідальність. По-перше, відповідальність за збереження життєздатного та життєпридатного навколишнього середовища - і еколого-економічна, і еколого-політична, і будь-яка інша - приходить через моральне усвідомлення особистості, уявлення про наслідки діяльності, що впливає на природу, іншими словами, еколого-моральна відповідальність охоплює елементи всіх видів екологічної відповідальності. По-друге, соціально-моральна відповідальність властива всім суб'єктам (носіям) екологічної відповідальності і суспільству, технології, і тих, хто здійснює застосування науково-технічних досягнень у практиці.

Висновки. З викладеного матеріалу зрозуміло, що моральне відношення до природи повинно приймати всі сфери діяльності та поведінки людей: виробничу, побутову, рекреаційну. Неблагонадійний стан навколишнього середовища викликає необхідність розв'язання в комплексі життєво важливих проблем. Закономірною вимогою в зв'язку з цим виступає зростання міри і розширення сфери економічної відповідальності у всіх суб'єктів, але, з точки зору перспективного підходу, - в першу чергу - у молоді. Тенденція "росту" виражає єдність трьох аспектів: по-перше, опанування юнаками і дівчатами цінностей, створених попередніми поколіннями, що не тільки збагачує їх життєвий досвід, але й розширює об'єм суб'єктивної відповідальності; по-друге, досягнення нового рівня розвитку суспільства закономірно веде до ускладнення завдань, що стоять перед новим поколінням: покласти на себе зростаючу відповідальність за збереження природного середовища і раціональне природокористування.

Література:

1. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 367с.
2. Крупнов А.И. Об изучении и формировании базовых свойств личности

- студента // Студент на пороге XXI века. – М.: Изд-во УДН, 1990. – С.31-38.
3. Демьяненко В.И. Экологическое воспитание старшеклассников в процессе трудовой подготовке: Дис.канд.пед.наук. – Киев, 1991. – 229с.
  4. Дерябо С.Д. Ясвин А.В. Экологическая педагогика и психология. – Ростов – на-Дону: Феникс, 1996. – 480с.
  5. Карпенко Е.И. Социально-экологическая ответственность как фактор решения противоречия «общество-природа»: Автореф.канд.филос.наук. – Харьков, 1986. – 17с.
  6. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое воспитание школьников во внеклассной работе. – М.: Просвещение, 1984. – 159с.
  7. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое воспитание школьников // Народное образование. – 1986. - №12. – С.46-50.
  8. Кавтарадзе Д.Н., Брудный А.А. Основы экологического мировоззрения как задача народного образования // Весник образования. – 1993. №7. – С.6-12.

Анотація. В даній статті висвітлені концептуальні підходи до структурування соціально-екологічної відповідальності особистості та її основні компоненти.

Ключові слова. Соціально-екологічна відповідальність, екологічне навчання, виховний процес.

Анотация. В статье раскрыты концептуальные подходы к структурированию социально-экологической ответственности личности и её основные компоненты.

Ключевые слова. Социально-экологическая ответственность, экологическое обучение, воспитательный процесс.

Summary. Conceptual approaches of social ecological responsibility of a person and its basic components are shown in this article.

Key words. Social ecological responsibility, ecological teaching, teaching process.